B. P. HASDEU – PORTRETUL UNUI CĂRTURAR „GENERALIST”

Stancu Ilin

Spirit enciclopedic, B. P. Hasdeu s-a ilustrat în mai toate domeniile *umanioarelor*. După pacea de la Paris din 18/30 martie 1856, care punea capăt Războiului Crimeii, trei județe din sudul Basarabiei (Bolgrad, Cahul, Ismail), anexate de către Rusia în 1812, erau retrocedate Principatului Moldovei. În asemenea condiții favorabile, tânărul Tadeu își abandonează cariera militară și cursurile la Facultatea de Drept a Universității din Harkov și se reîntoarce la Chișinău. Asistând de copil la șicanele și persecuțiile la care era supus tatăl său de către autoritățile țariste, din cauza convingerilor sale patriotice, precum și arestarea și moartea fratelui său Nicolae în închisorile din Petersburg, îi sădiseră în suflet, de timpuriu, ideea de a trece în țara liberă a neamului său românesc. Este posibil ca activitățile „subversive” ale fratelui său mai mic să-i fi augmentat lui Tadeu starea de nesiguranță în interiorul imperiului țarist. După un plan minuțios întocmit cu tatăl său și prințul Constantin Moruzi, iuncherul în retragere părăsește Chișinăul în iunie 1857, trecând în sudul Basarabiei eliberate, cu un pașaport pe două luni, la moșiile protectorului său, sub pretextul de a le administra. El se va ocupa, însă, mai mult de traducerea în limba rusă a unui jurnal al prințesei Moruzi. În arhiva B. P. Hasdeu de la Biblioteca Academiei Române (mapa V, ms.15), s-au păstrat 30 de file ale strădaniei „intendentului”. În capul paginilor bruionare, B. P. Hasdeu va însemna un titlu: „*Un souvenir,* par m-lle la Princesse S. Mourouzy, demoiselle d’honneur de Sa M’Imperatrice Marie Feodorovna. Publié d’après le manuscrit, par Th. Hijdeôu”. Aprecierea și simpatia de care se bucura tânărul din Chișinău din partea familiei Moruzi, îl determină pe cneazul Constantin Moruzi, în toamna anului 1857, să-l ia cu el la Iași, pentru a-l prezenta caimacamului Nicolae Vogoride în vederea obținerii unui post în administrație. De-abia în 8 martie 1858, este numit judecător al ocolului Cahul, post din care va fi, curând, destituit, intrând în conflict cu oamenii caimacamului antiunionist Vogoride. Peste iarna 1857/1858, tânărul va fi trecut cu greu. În capitala Moldovei, încerca să se adapteze și să-și facă minime relații. Datele cu privire la petrecerea primelor luni la Iași sunt contradictorii. Din declarațiile sale ulterioare, aflăm că prima sa acțiune, după ce trecuse Prutul, a fost o cerere de împământenire, pe baza dovezii originii sale române. Tânărul basarabean și-ar fi sfâșiat „pașaportul sau biletul moscovit” și-l va fi trimis Consulatului rusesc de la Iași. Totodată își va schimba numele din Tadeu în Bogdan, adăugându-și patronimicul „Petriceicu”, ca semn al descendenței

RITL, nr. 3–4, p. 357–372, București, 2008

familiei sale din os domesc. Gestul sfidător al ruperii paşaportului rusesc – dacă faptul s-a întâmplat în realitate – va fi acţionat ca un declanşator al unui şir de cereri de extrădare a „iuncherului în retragere" din partea autorităţilor ţariste, în număr de 18, după cum declara în Parlament Dimitrie A. Ghica, preşedintele Consiliului de Miniştri, în 19 octombrie 1868. Cel ce l-a scăpat pe B. P. Hasdeu de „supuşenia rusească" a fost Mihail Kogălniceanu, care cunoştea activitatea tatălui său din Basarabia şi pe care tânărul îl căuta la Iaşi pentru a-i supune atenţiei lucrarea sa, *Coup d'oeil généalogique et sur l'organisation de la nationalité roumaine en général et sur celle du peuple moldave en particulier*. Câteva file, care se păstrează în arhiva de la Biblioteca Academiei Române (mapa III, ms. 3), îl legitimează ca un sagace observator al „filosofiei genealogiei", „pour servir à l'intelligence de notre position extérieure vis-à-vis des étrangères". După o însemnare târzie a lui Theodor Codrescu, autorul *Uricariului*, tânărul moldovean apăru în Iaşi „sub titlul de prinţul Petriceico Hâsdeu", dar un prinţ risipitor şi sărac, dator la hanul lui Evangheli din dosul Mitropoliei, unde locuia, căruia istoricul îi împrumută 25 de galbeni, „spre a-şi putea urni nevoile ce le avea la han". Poate tocmai situaţia dificilă în care se găsea l-a determinat să se întoarcă la Chişinău. Şi încă un motiv mult mai important. Educaţia sa de autodidact şi proiecţia lucrărilor sale de până atunci aveau un punct de sprijin în vasta bibliotecă a tatălui său, poate cea mai mare din Basarabia. În afara pozei romantice lermontoviene à la Peciorin, avea nevoie să se legitimeze cu ceva mult mai concret în faţa pretenţioasei societăţi ieşene. Aşa i s-a înfiripat ideea de a avea la Iaşi o parte din biblioteca lui Alexandru Hasdeu. În vara anului 1858, „comisul Bogdan Petriceicu Hâjdeu" – cum era scris în paşaportul moldovenesc cu care călătorea – îşi pune în aplicare planul, aducând cu el preţioasele manuscrise ale tatălui său, documente şi cărţi rare vizând îndeosebi istoria Moldovei. O parte dintre acestea au fost transportate cu o căruţă şi trecute graniţa pe la Sculeni. Trebuie avut în vedere că însuşi tatăl lui dorea cu ardoare să se stabilească definitiv în ţara liberă alături de fiul său, aşa încât punerea la adăpost a tot ce avea mai valoros în casa sa de la Cristineşti era o măsură dinainte convenită.

Cu transferul de cărţi de la Chişinău la Iaşi, tânărul de doar 20 de ani voia să-şi rezolve şi o problemă de subzistenţă: obţinerea unui post plătit în capitala Moldovei. Cu acest gând donează Bibliotecii Şcoalelor din Moldova un număr de manuscrise şi cărţi. Numirea sa ca bibliotecar nu întârzie să se producă. După întoarcerea din Basarabia, care s-a desfăşurat fără incidente – invocarea condamnării lui în contumacie, de către autorităţile ţariste, la exil în Siberia, fiind doar un act de bravadă – se pare că a funcţionat câteva luni ca institutor la Şcoala Primară de la Trei Ierarhi. În arhiva Bibliotecii „M. Eminescu" din Iaşi se găseşte un inventar cu opt volume donate de B. P. Hasdeu, într-adevăr foarte valoroase, dar nu 4.000 de titluri, cum au repetat, prin tradiţie, aproape toţi criticii literari. După înfăptuirea actului Unirii Principatelor, de la 1 octombrie 1859, ocupa funcţia de bibliotecar. În această nouă calitate, iniţiază un proiect de fondare a unei Biblioteci Naţionale,

convins fiind că noul stat avea nevoie de instituţii noi şi în domeniul culturii. Un amplu raport intitulat *Despre organizarea şi completarea Bibliotecei Naciunali*, adresat forurilor de decizie, cu anexe detaliate, se păstrează în arhiva Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu” din Iaşi, sub cota VI, ms. 51. El a fost publicat de noi în două numere ale revistei „Manuscriptum” (nr. 4/1982 şi nr. 4/1983). Raportul poartă data de 3 decembrie 1859. Era deci primul an al Unirii Moldovei cu Ţara Românească, act politic pentru care tânărul Hasdeu luptase cu mijloacele sale specifice, în primul său periodic, intitulat simbolic „România”. Următoarea revistă, „Foaie de storia română”, nu are nici o indicaţie de datare, însemnându-se doar: „anul Unirei I”. Pentru B. P. Hasdeu, 1859 era un adevărat an al genezei, de unde urmau să se înregistreze alte cadenţe pe crugul vremii. Noul stat naţional românesc avea nevoie nu numai de oameni noi – „cetăţeni activi”, cum îi numeşte autorul memoriului – ci şi de instituţii noi, politice, economice, culturale. În acest context, tânărul savant credea că „răspândirea ştiinţelor devine datorie guvernamentală”. În consecinţă, o bibliotecă naţională era de mare actualitate. Remarcăm ideea foarte modernă de a considera cultivarea ştiinţelor un instrument de bază în consolidarea şi dezvoltarea unui stat.

Elanul patriotic şi formaţia enciclopedică i-au permis lui B. P. Hasdeu să schiţeze un plan de formare a unei biblioteci publice care viza etape viitoare ale culturii româneşti. Titlurile specificate în anexe, îndeosebi din domeniul manuscriselor şi al cărţilor rare, rămân şi azi un deziderat, deşi tânărul profesor la „şcoala reală” arăta căile prin care trebuia să ne adunăm documentele existenţei noastre ca popor şi civilizaţie în spaţul carpato-dunărean. O întrebare legitimă pe care şi-o pot pune cei ce cunosc biografia originalului autor este dacă listele de cărţi din toate domeniile au legătură cu cele 4.000 de volume pe care le-a adus în 1858 din Basarabia. Ştim sigur că, înainte de a adresa memoriul, tânărul savant dona un număr de 37 cărţi şi manuscrise, după cum reiese dintr-o adresă oficială (nr. 8075/28 septembrie 1859) emisă de Departamentul Culturii şi Instrucţiunii Publice din Ministerul Moldovei către „bibliotecariul şcoalelor”: „D[umnea]lui comisul Petriceico Hejdeu dănuind bibliotecei şcoalelor un număr de 37 (treizeci şi şapte) cărţi şi manuscrise, dupre specificarea în dos, se face d[umi]tale cunoscut a le primi de la numitul şi a trece în catalogul cuvenit, înscriind pre dănuitor în cartea pentru aceasta destinată şi învoind vizitarea bibliotecei conform §224” (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”, Iaşi, Arhiva Bibliotecii, dosar 1/1859). Lista de pe verso-ul acestui act cuprinde opt titluri, dintre care două sunt manuscrise: 1. „*Armorialele leşesc* de Niesiecki, ediţiune de lux foarte însemnată pentru istoria neamurilor române emigrate în Polonia, precum bunăoară a Movileştilor, a Urecheştilor etc. în 10 volume”; 2. „*Długossi Historia polonica*, ediţiune rară şi plină de însemnătate pentru istoria României, 2 volume”; 3. „*Sonete* autografe a lui A. Hâjdău, cuprinzătoare, în limba rusiană, toată istoria politică a Moldovei. A fost oprită a se tipări de către guvernul rusesc, 1 vol[um]”; 4. „*Histoire de Bas-Empire par Lebeau*, édition St. Martin în 20 de volume”; 5. „*Cercetarea oficială* asupra

neamurilor basarabene făcută în 1821 în limba rusească, cu arătarea unui mare număr de urici, cu genealogii etc."; 6. „*Viața lui Ambrosiu*, arhiepiscop de Moscova, recunoscut de martir, născut român, cu portret"; 7. „*Viața manuscrisă [a] lui Dionisiu*, 1 volum. Stareț de Harjanu în Basarabia. Om de mare însemnătate în istoria politică a Rosiei, scrisă sub dictatul subiectului, 1 volum"; 8. „*Viața lui Nicolaiu Banteş*, născut român, arheolog vestit în Rusia". Aceste detalieri de pe verso le-am reprodus întocmai pentru că ele aparțin lui Hasdeu. Donația avea şi un interes personal. Tânărul voia să determine autoritățile să-l numească bibliotecar definitiv. Şi, într-adevăr, în 11 octombrie 1859, un proces-verbal semnat de Dimitriu Botez şi Hâjdeu, în prezența martorului I. Simaca, atestă „începerea lucrării" de predare-primire a bibliotecii. Dar formalitățile se prelungesc şi, la data transmiterii raportului despre organizarea bibliotecii, situația sa nu era lămurită, după cum reiese din memoriul: „Onoraverului Ministeriu Instrucțiunei Publice. Bibliotecariul Şcoalelor. Raport. Potrivit însărcinării emise prin Oficiul Onor. Ministeriu no. 10.512, am onoare de a înfățişa «un lămurit proiect pentru organizarea şi completarea bibliotecei în aşa chip încât să poată cu demnitate purta titlul de Bibliotecă Naciunală». Am socotit că întru împlinirea acestei însărcinări libertatea opiniilor trebuie să fie cea întâia a mea datorie. Pe deasupra aş fi de părere ca memoriul ce-l prezint drept îndemn s-ar putea da publicității. În sfârşit, iau libertatea de a ruga Onor. Ministeriu de a mijloci definitiva mea întărire în postul de bibliotecariu. 3 decembrie 1859. Hajdău". În dosarul din nr.1/1859 din Arhiva bibliotecii, s-au păstrat şi câteva liste de cărți întocmite de profesori din localitate, în vederea includerii lor în anexele raportului către autorități al lui B. P. Hasdeu. Dar ele nu acoperă nici pe departe bogăția de titluri din memoriu. Se poate trage, deci, concluzia că listele de cărți oglindesc zestrea spirituală cu care tânărul de doar 20 de ani trecuse Prutul, zestre adunată cu trudă şi cu sacrificii materiale de către bunicul Tadeu şi tatăl sau Alexandru, multe din cărțile şi manuscrisele de familie cuprinzând date despre români. B. P. Hasdeu era predestinat să valorifice printr-o activitate de excepție moştenirea neamului său înstrăinat. Dar el înțelegea ca o parte din cărțile sale să fie puse la dispoziția tuturor, într-o bibliotecă publică. La această atitudine generoasă a unui cărturar român s-a răspuns cu indiferență şi chiar cu invidie. Nu numai că raportul nu a fost tipărit, dar – ca şi mai târziu în cazul lui Eminescu – autorul va fi înlăturat din postul de bibliotecar. B. P. Hasdeu va continua, însă, să doneze din cărțile sale Bibliotecii din Iaşi. Un *Catalog general al Bibliotecii Centrale din Iaşi* (1868), întocmit de Cezar Cătănescu, atestă multe alte volume încredințate fondului public de către scriitor. Unele din titlurile din catalog sunt înscrise în anexa memoriului pe care l-am comentat. Desigur, o bună parte a bibliotecii sale B. P. Hasdeu a transportat-o la Bucureşti şi apoi la ultima sa reşedință, de la Câmpina. De aici, în timpul primului război mondial, lăzile cu cărți (16-17) au ajuns, din fericire, la Arhivele Statului din Bucureşti, se pare prin grija fiului lui Mite Kremnitz, ofițer în armata germană de ocupație. Despre avatarurile bibliotecii lui Hasdeu a scris

Mircea Eliade în anexele ediției sale din 1937: „Din câte am putut vedea noi, deschizând câteva lăzi, cărțile în adevăr rare, manuscrisele vechi şi hârtiile prețioase nu se găsesc în această parte a bibliotecii lui Hasdeu. Probabil numai dl Iuliu Dragomirescu ştie de urma acestora” (*Scrieri literare, morale şi politice*, II, 1937, p. 343). Critica românească i-a recunoscut demult marelui cărturar pasiunea pentru cercetarea istoriografică şi publicarea textelor vechi. Tocmai în acest domeniu, o precizare din raportul *Despre organizarea şi completarea Bibliotecii Naciunali* este menită să ne arate şi o altă față a junelui iuncher, student la Universitatea din Harkov, decât cea închipuită din jurnalul său: „Cât de căutate sunt cărțile româneşti [de] Bibliotecile Publice străine o am ispăşit însumi la Carcov; pentru un exemplariu de *Doine şi plângeri* mi s-au fost deschis uşele unei biblioteci cu verigi mai că ruginite”. Ce cărți ar fi luat iuncherul Tadeu Hâjdeu din acea veche bibliotecă nu ştim. Dar ipostaza tânărului care frecventa bibliotecile, intra în depozite, stabilea relații de schimb cu custozii unor asemenea locaşuri de cultură este o latură asupra căreia nu s-a insistat în studiile de până acum. În această ordine de idei, ne-a atras atenția următoarea frază din raport: „Mai de curând (pildă de un alt soi), am căpătat de la un basarabean pentru *Ziciunariu* dlui Codrescu opera lui Peyssonel: *Sur [le] commerce de la Mer Noir*”. Este aproape sigur că la Chişinău existau mulți bibliofili şi pasionați ai cărților româneşti din moment ce între ei aveau loc schimburi cu asemenea valori.

În listele de cărți întocmite de B. P. Hasdeu în anexe figurează şi un număr de manuscrise. Unele i-au aparținut, despre altele însă aflăm date interesante. De pildă, în legătură cu opera lui Dimitrie Cantemir, *Historia Moldo-Vlachia*, tânărul nota în 1859: „autograful lui Cantemir Vv. până acum nevestit la lumină, deşi cu totul deosebit de «Croniculu» şi de «Descrierea». Se află în arhivul Trebilor Străine de la Moscova, numărul cărților dănuite de N. Banteş, unul din foştii arhivişti şi rubedenia Cantemireştilor”. Spre mirarea noastră, nici chiar elevul său, Gr. Tocilescu, în ediția critică a *Hronicului* din 1901, nu pomeneşte nici un cuvânt despre faptul că Hasdeu cunoştea, direct sau indirect, manuscrisul operei anterioare, în limba latină, a lui Dimitrie Cantemir, cu reverberațiile de mai târziu din *Istoria critică a românilor*.

Catalogul bibiliotecii tatălui său nu este decât parțial cunoscut. În cea de-a doua călătorie, cu peripeții, la Odesa şi Chişinău, „profesorul şi bibliotecarul şcolilor din Principatul Moldovei” – după cum era numit în paşaportul eliberat de autoritățile ruseşti, în locul celui românesc, reținut – se deplasa oficial în vederea cumpărării de cărți pentru Biblioteca Națională. Este posibil să mai fi luat cu el, la întoarcere, în 8 septembrie 1860, şi alte volume din casa părintească, dar o mare parte a rămas la Chişinău. Dintr-o scrisoare târzie a lui B. P. Hasdeu către unchiul Boleslav Hâjdeu, din 19 februarie 1878, aflăm că Mihail Stamati, fiul lui Constantin Stamati, „nu mai are nimic” din cărțile tatălui său, mort în 1872, fiul neştiind nici chiar locul unde a fost înmormântat: „Aceste două griji nu mă lasă să dorm liniştit”.

Noul stat politic care se năştea avea nevoie şi de o presă nouă. Cum simpatiile sale se îndreptau spre partida unionistă (Anastase Panu, Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu), gândul lui, împărtăşit şi de tatăl său, era de a scoate o revistă proprie. Ideea va fi pusă în practică şi, la 18 noiembrie 1858, va apărea primul număr al unei „reviste hebdomadare", cu un titlu simbolic, „România", şi ortografiat cu litere latine. Era o publicaţie de luptă politică pentru Unire. Articolul *Convenţiunea şi ţara* este, de fapt, programul săptămânalului: „Mănţinerea cu nestrămutare a bazelor constitutive ale Convenţiei să fie dar de acum înainte deviza tuturor românilor însufleţiţi de iubire pentru ţara lor". Convenţia de la Paris din 1856 a prevăzut în tratatul privind „bazele noii organizări a Principatelor Române" şi desfiinţarea tuturor „privilegiilor, scutinţele şi monopolurile de clasă". Prinţul sărac din Iaşi îmbrăţişa ideea democratismului, deşi nu va uita niciodată originile sale nobiliare. După un şir de articole şi controverse pentru „adevăratul interes" al naţiei – controverse în care intervenea şi tatăl său, cu *Epistolă către români*, semnată Alexandru Hotineanul – revista îşi încetează apariţia, în 26 ianuarie 1859, actul Unirii fiind desăvârşit prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza. Încă din cele opt numere ale periodicului „România", se face simţită o preocupare enciclopedică a redactorului, câteva articole ştiinţifice fiind publicate sub rubrici speciale: *etnografia, poezia populară, arheografia, diplomatica*. Ceea ce în prima lui revistă era doar o tendinţă, în noua revistă ce apărea în martie 1859, „Foaia de storie română", devenea o realitate palpabilă, cel puţin în domeniul istoriei şi al tipăririi textelor vechi. Studiile *Negoţul moldovean sub Alexandru Bunul, Johann Schiltberger şi călătoriile sale în Răsărit* ş.a. sunt edificatoare în privinţa sublinierii unui anume „duh al veacului". În cele patru numere ale revistei, care nu poartă nici un număr şi nici o dată, ci doar genericul „anul Unirii I", sunt evidente tendinţele tânărului poliglot de a impune o metodă de publicare a textelor vechi, ce se va desăvârşi în lucrarea sa fundamentală de mai târziu, *Cuvente den bătrâni*. Când era aproape să apară primul tom (1878), îi scria unchiului său, Boleslav Hâjdeu, la Viena, că este „ocupat zi şi noapte... cu o carte foarte importantă... menită a produce în filologia română... o revoluţionare radicală". Este încurajat de faptul că „savanta Germanie începe a mă apreţia din ce în ce mai mult". Citează o notiţă din „Zeitscheift für vergleichende Sprach-wissenschaft", datorată romanistului Hugo Schuchard din Graz: „Hasdeu erweist sich als tüchtiger Historiker und Philolog, als der entschieden bedeutendeste unter den einheimischen Forschern". Am insistat asupra acestui aspect pentru că, în 22 martie 1878, îi trimitea primele sale publicaţii, apărute cu 20 de ani în urmă, pentru a-l convinge „de ma première croisade contre la latinomanie". B. P. Hasdeu era primul filolog român care lua foarte în serios substratul limbii române, studiind şi publicând textele vechi. Dar în scrisoarea însoţitoare, învăţatul român mai face o precizare: „J'avais alors 22 ans et j'écrivais très-mal en roumain". Aşa că polemica sa cu Cezar Boliac din 1866 rămâne ca o reacţie pamfletară de epocă. Situaţia s-ar putea justifica, poate, prin starea limbii literare româneşti, încă în formare, şi mai

ales a „babiloniei lingvistice” în materie de ortografie, la limpezirea căreia îşi va aduce contribuţia însuşi B. P. Hasdeu. Se încrucişau în filologia românească, în perioada primelor reviste hasdeene, când se scria cu alfabet de tranziţie, mai multe curente, cu exagerările lor de ortografie şi pronunţie: italienismul eliadist şi pumnismul adoptat pasager de tânărul basarabean care moştenise de acasă o admiraţie pentru Aron Pumnul. Între altele, autorul *Lepturariului* elaborase o monografie a familiei Hâjdeu: *Istoria rada Petriceiko-Ghijdeu*, care se păstrează fragmentar în Arhivele Naţionale din Bucureşti. Totuşi, nu putem să nu admitem că politica dură de deznaţionalizare practicată de ţarism îi atinsese şi pe aceşti campioni basarabeni ai românismului. Ei îşi scriau lucrările în limba rusă şi îşi redactau chiar şi corespondenţa particulară tot în ruseşte. B. P. Hasdeu însuşi, împământenit în România şi devenit corifeu al literaturii, istoriei şi filologiei româneşti, schimba scrisori cu tatăl, unchiul şi celelalte rude numai în limba rusă. Cu „Foiţa de istorie şi literatură” activitatea lui B. P. Hasdeu intră într-o nouă fază, decisivă pentru evoluţiile lui ulterioare. În cele cinci numere apărute între martie şi iulie 1860, mensualul ieşean reuşea să se impună în publicistica vremii, ajungând la un număr record pentru acea vreme de 158 de abonamente, unele aparţinând unor figuri de seamă ale culturii române: M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, Constantin Hurmuzachi, V. Pogor, A. Donici, episcopul Calinic, arhimandritul Melchisedec ş.a. În materie de istorie, el publica studiul „iconoclast” *Pierit-au dacii?*, în care lua în răspăr cele mai de seamă contribuţii în materie de latinitate (inclusiv Şincai sau Maior), deschizând primele perspective asupra autohtonismului culturii române. Se pare că din cauza scandalului iscat va dispărea însăşi revista. Prin „Foiţa...” tânărul Ierostrat – cum îl numea V. A. Urechia – îşi anexa un nou domeniu: *literatura*. El teoretiza fecund, invocând pe istoricul polonez Lelevel, care se stingea în acelaşi an la Paris. Cele câteva poezii personale publicate sunt nesemnificative, dar deschiderea fusese făcută. Nu în ultimul rând, menţionăm tendinţa de a crea în jurul său un grup dintre „literatorii compatrioţi din toate Ţările Române”. Toate aceste demersuri se vor amplifica în noua sa revistă „Din Moldova” („Lumina”), care apărea la Iaşi în octombrie 1862, bilunar, încetându-şi apariţia, după 19 numere, în 1863. Într-unul din primele numere (nr. 4/1962), va publica *Rugăciunea Domnului, scrisă româneşte cu litere latine în 1593 de către vellogofătul moldovan Luca Stroici, anotată şi publicată la 1594 în Cracovia de către Stanislav Sarnicki*. Studiul va fi reluat şi amplificat, la Bucureşti, în revista „Buciumul”, apărut apoi, în broşură separată, cu titlul *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române* (1864). Era un răspuns necesar dat celor ce-l puseseră la stâlpul infamiei pentru pretinsul atac la latinitate, el fiind doar un oponent, înaintea lui Titu Maiorescu, împotriva formelor hilare care se încerca a fi impuse limbii române. Meritul principal al revistei va fi în domeniul creaţiei literare, deşi, în *Precuvântare*, foaia se voia „ştiinţifică şi literară”. Acuzată de separatism, din cauza titlului, de la nr. 10, periodicul îşi va schimba numele în „Lumina”. În revista bilunară, vor apărea poezii de B. P. Hasdeu, suita de articole, intitulate generic, *Mişcarea literelor în*

Ieşi, tragedia istorică *Răposatul postelnic*, „romanţul" *Duduca Mamuca*, pentru care va fi destituit din învăţământ, iar „Lumina" interzisă. I se va intenta şi un proces de presă pentru „lezarea bunelor moravuri". Acuzatul se va apăra magistral, în 4 iunie 1863, în faţa juriului şi a unui numeros public, obţinând achitarea. Dar cum nimic nu mai putea fi îndreptat, ajutat de Al. Odobescu, va părăsi în grabă Iaşiul, stabilindu-se la Bucureşti.

Pe malurile Dâmboviţei, nu va dura mult şi B. P. Hasdeu va fonda o nouă revistă, „Aghiuţă", ce va apărea săptămânal între 3 noiembrie 1863 – 17 mai 1864. Subtitlul îi defineşte profilul: „Foaie umoristică, satirică şi critică". Excepţionala înzestrare a lui B. P. Hasdeu în mânuirea armelor satirei şi umorului (amintea odată de modelul *Satirei Ménippée*) e vădită, îndeosebi în articolele politice puse în slujba reformelor lui Alexandru Ioan Cuza. Într-unul din ultimele numere ale periodicului, „directorele fără speranţa de a fi ministru şi fără frica de legea rurală" anunţa „împroprietărirea ţăranilor – 5 milioane de români. Să se aplice fără întârziere" (21/1864). Verva debordantă a tânărului pamfletar de-abia sosit în capitala României se manifestă şi în abordarea fenomenului literar. Articolele împotriva lui C. D. Aricescu, care publicase o poezie-menajerie în „Buciumul", Zacharia Antineanu din Ploieşti (profesorul lui I. L. Caragiale), strecurat în paginile „Reformei" cu o poezie „apatică", dar şi împotriva unui volum, *Orele dalbe* de G. Baronzi, căruia îi recomandă să schimbe titlul în „Orele de urât", sunt cronici literare *sui generis*, primele în critica românească. Un volum al lui Cilibi Moise, *Practica şi culegeri* este apreciat în comparaţie cu revista „Nichipercea", pe care o întrece prin „spirit" şi „bună-creştere". Într-un articol retrospectiv, redactorul revistei încearcă a împărţi materia revistei după mijloacele artistice folosite: umor politic, umor social, umorul literar, umorul anecdotic, umor străin. Apărând până-n pânzele albe cauza democratică, B. P. Hasdeu a deranjat multe orgolii în luptele politice înverşunate ale vremii, ironia sa atingând şi pe M. Kogălniceanu, care interzice revista.

Începe să colaboreze la alte reviste, între care „Buciumul", îndeosebi cu proză literară. Urmează episodul „Arhivei istorice a României" din 1864, ce va fi suprimată după un an. Anul 1865 îl socotim cel mai fecund, datorită căsătoriei cu Iulia Faliciu, ilustrat de monografia *Ion-Vodă cel Cumplit* şi schiţarea dramelor *Domniţa Rosanda* şi *Răzvan şi Vidra*. Totuşi, neastâmpărul satiric îl conduce spre fondarea unei alte reviste de profil, „Satyrul". Săptămânalul era o continuare a periodicului „Aghiuţă" şi va apărea între 6 februarie şi 5 iulie 1866. Mijloacele artistice ale lui B. P. Hasdeu sunt acum mai sofisticate. Redactorul este ajutat de colaboratori, printre care N. Nicoleanu, I. C. Fundescu, Şt. Vellescu, organizaţi într-o curioasă „societate chinezească". Toţi semnau cu pseudonime chinezeşti. B. P. Hasdeu se folosea de două pseudonime: Puang-hon-ki şi Wang-pong-ki când publica articole de factură social-culturală, îndeosebi cronici dramatice. Dar, în vâltoarea evenimentelor (detronarea lui Cuza de către „monstruoasa coaliţie", cu consecinţele de rigoare), redactorul-şef alunecă vrând-nevrând spre „pamfletul

politic”, culminând cu articolul *Ziarele în România*, în care atacă incultura şi lipsa de principii. Dar, în mod inexplicabil, în plin avânt de popularitate (tiraj 1.000 exemplare), după numărul 16 din 5 iunie 1866, revista este suspendată.

La insistenţele soţiei sale, îşi acordă o perioadă de răgaz, adâncindu-se în cercetări istorice şi creaţie literară. După ruptura răsunătoare de Cezar Bolliac, morbul politicii îl acaparează din nou, devenind, din noiembrie 1867, „redactor permanent” al ziarului „Românul”, atacând boierismul şi dreapta conservatoare. Consecvent principiilor sale democratice, el aderă la gruparea liberală de stânga a lui I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti. Este ales, în decembrie 1867, deputat de Bolgrad. În ciuda unor fulminante discursuri în forul suprem al ţării, se va arăta dezamăgit de avticitatea parlamentară, pierzându-şi până la urmă mandatul. Rămas fără o tribună de la care să-şi exprime ideile şi neînţelegând mişcările politice ale grupării liberale de stânga, B. P. Hasdeu iniţiază fondarea unui ziar al său, nu fără un ajutor al unor oameni de seamă liberali, printre care I. C. Brătianu. La 16 aprilie 1869, apărea „Traian”, subintitulat „ziar politic, literar, ştiinţific şi industrial”. Cu un profil enciclopedic, publicaţia ce apărea de trei ori pe săptămână, este ferm ancorată în lupta politică liberală. Directorul publicaţiei susţine neîntrerupt rubrica *Politica* vreme de câteva luni, până în 16 octombrie 1869, inamicul public numărul 1 fiind Mihail Kogălniceanu, ministrul de Interne. B. P. Hasdeu se foloseşte de toate mijloacele permise şi nepermise pentru a-l ataca, grandilocvent şi strident, necruţându-i viaţa personală şi bătrâneţea, mistificând chiar şi mânuind zvonuri false, totul pentru a-l ponegri pe cel care îl sprijinise nu cu mult timp în urmă. Anunţul că avea un proiect al unei lucrări intitulate *Istoria publică, politică şi literară a dlui Mihail Kogălniceanu* era tot un mijloc de presiune în înverşunarea pamfletară. Totuşi, savantul nu-şi uită vechile unelte şi publică în „Traian” documente de valoare istorică sau culturală, cum ar fi cele 23 de acte despre Aron Vodă, dar şi o primă istorie romanţată, *Domniţa Elena*, sau studiul mai larg despre Nicolae Milescu. Nu în ultimul rând, menţionăm interesul său pentru poezia populară din toate regiunile ţării, inclusiv din Basarabia, precum şi poeziile publicate, între care viguroasa poemă *Complotul bubei*, cu un subtitlu semnificativ pentru substratul ei politic – „Se dedică dlor Costaforu, Mavrogeni, Maiorescu, Negruzzi, Pogor etc.etc.”.

Pierzând sprijinul financiar al amicilor liberali, la două săptămâni de la încetarea ziarului „Traian”, apare „Columna lui Traian”, la 2 martie 1870. B. P. Hasdeu este acum nu numai director, dar şi proprietarul publicaţiei. Vreme de aproape doi ani, până în 22 decembrie 1871, predomină profilul politic, cu acidulate articole antidinastice, împotriva ciocoilor vechi şi noi sau vituperând cosmopolitismul, pe care îl credea încuibat la *Junimea*. În aceeaşi ordine de idei, trebuie considerată şi reluarea satirei *Odă la boieri* (28 mai 1870), socotită de critici ca un „manifest negru contra politicii conservatoare” sau „cea mai reuşită satiră politică din literatura română”. Titu Maiorescu şi *Direcţia nouă* erau combătute cu toate mijloacele, de la diatribă până la păcăleli stânjenitoare (*El şi ea,* din *Gablitz*, un inexistent poet german) pentru societatea literară fondată de masoni la Iaşi. Un

incident neplăcut, cu consecinţe morale şi materiale asupra directorului „Columnei...", nevoit să-i suspende apariţia, se produce în august 1870, cu ocazia revoluţiei de la Ploieşti. După cum el însuşi povesteşte, a fost răpit din sânul familiei speriate, anchetat şi întemniţat la Puşcăria din Văcăreşti, pentru că „prin uneltiri viclene a atentat contra Domnitorului şi siguranţei interne a statului". De vină erau virulentele sale pamflete şi, poate, prietenia sa cu Al. Candiano-Popescu, artizanul „republicii de la Ploieşti". În ziua de 8 august, începând de la ora 2 după-amiază, au fost arestaţi „cu grămada", cum scrie Hasdeu în primul număr, după reapariţia „Columnei", în 20 august 1870: colonelul Cretzulescu, maiorul Radu Mihai, Serurie, Ion Brătianu – la Piteşti, Missail – la Slatina, Stolojanu – la Craiova, Candiano-Popescu – la Ploieşti. După 8 zile, Hasdeu este eliberat, dar întâmplarea nefericită va avea evidente urmări. Articolele politice se împuţinează văzând cu ochii, preocupările sale ştiinţifice şi literare căpătând o relevanţă tot mai accentuată în paginile revistei. Insuccesul în alegerile din ianuarie 1871 îi crease o stare de indiferenţă faţă de actul politic, încât îşi retrage strategic numele din fruntea periodicului. B. P. Hasdeu începe să publice, din octombrie 1871, capodopera sa, *Istoria critică a românilor*. În paralel, după studiul *Costache Stamati*, introduce, în paginile „Columnei lui Traian", studiile sale de folcloristică şi etnologie. În ultima serie (1882–1883), cu apariţie lunară, sunt tipărite masiv materiale pentru *Etymologicum Magnum Romaniae*. În ceea ce priveşte literatura, în folietonul revistei dintre 15 noiembrie 1871 şi 21 martie 1872, apare comedia *Ortonerozia* (cu tilul schimbat, ulterior, în *Trei crai de la răsărit*), spumoasă diatribă la adresa latinismului. Conştiinţa lui B. P. Hasdeu era împăcată, pentru că, prin revistele „Traian" şi „Columna lui Traian", a contribuit la trezirea conştiinţei naţionale, promovând „românismul", văzut ca un *Weltanschauung* al poporului nostru. În timpul Congresului Presei, surprins de torpilările şi opoziţia pe care o întâmpina, rostea cuvinte profetice: „Vântul românismului şuieră atât de tare, încât cei mai fanatici stejari ai cosmopolitismului de mai deunăzi, cei mai înflăcăraţi adepţi ai lojilor francmasonice îşi pleacă umilele lor frunţi dinaintea puternicului suflu al direcţiunii naţionale".

Dedicat cu totul marilor sale creaţii istorice şi filologice, B. P. Hasdeu se ţine tot mai departe de tumultul vieţii politice. În toamna anului 1874 este numit, de însuşi Titu Maiorescu, profesor de „filologie comparativă" la Universitatea din Bucureşti, iar în 15 mai 1876, devine director general al Arhivelor Statului. În 13 septembrie 1877 este ales membru al Societăţii Academice Române. Stăpân al ideilor ştiinţifice şi literare ale timpului, B. P. Hasdeu este scos din cercetările sale erudite doar de evenimente excepţionale. Unul din acestea este moartea lui I. Heliade-Rădulescu, ceea ce îl determină să ţină un *Cuvânt funebru în numele presei române* (8 mai 1872). Este mişcat, de asemenea, de gestul lui M. Kogălniceanu de a-i trimite ediţia a doua a *Cronicilor României*, cu o dedicaţie măgulitoare, în amintirea anilor de „amiciţie veche". Recenzând cartea în „Columna lui Traian" (15 septembrie 1872), mai tânărul savant se simte stânjenit, recunoscând „fanatismul" campaniilor sale împotriva bătrânului istoric. Şi, în fine, greaua

lovitură a sorții, aflând de moartea tatălui său, survenită la 9 noiembrie 1872. Cade în „grave friguri continue”, simțind primele fioruri mistice. Studiul *Materia, spiritul şi divinitatea – pozitivism istoric* prefigurează *Sic cogito*. El se declară adeptul lui Wallace care, contestând selecția naturală, formulează legea selecției providențiale. O menire providențială ar fi avut şi părintele său, Alexandru Hâjdeu.

Viața academică determină împăcări spectaculoase cu personalitățile vremii. Cu toată înverşunarea lui George Panu de la „Convorbiri...”, Titu Maiorescu îi trimite o scrisoare de apreciere a *Istoriei critice a românilor*: „Noi am început a ne ocupa cu toții la *Junimea*, sub conducerea cărții dtale, de multele întrebări ce le deşteaptă şi în parte le şi rezolvă”. B. P. Hasdeu însuşi îi mulțumeşte mentorului *Junimii*, în prefața la volumul I al *Istoriei critice* (1873), pentru sprijinul dat în Parlament întru aprobarea unei subvenții de continuare a lucrării. În 1880, B. P. Hasdeu susține răspunsul la discursul de recepție al lui Ion Ghica, cel ce în urmă cu zece ani i se părea a îmbrățişa ideea cosmopolitismului.

În această atmosferă favorabilă, savantul lăudat în toată Europa, pune bazele „Revistei noi”, stimulat de mai tinerii săi colegi, îndeosebi B. Şt. Delavrancea, Al. Vlahuță, G. I. Ionescu-Gion, Theodor Speranția, V. Cosmovici, Victor Crăsescu, dar şi de colegii noi de la Academia Română, D. A. Sturdza, Ion Ghica, Ion Bianu. Revista, cu o ținută grafică deosebită, apare lunar, în Bucureşti, sub direcția lui B. P. Hasdeu, între decembrie 1887 şi septembrie 1895. Într-un „cuvânt înainte”, publicația pare a avea un profil enciclopedic, bătrânul ei îndrumător, „rece la crier şi cald la inimă” ferind-o de socialism, zolism sau gongorism, dar şi „de păcatele cele mici şi mari ale tinereților mele”. Cerea colaboratorilor să îmbrățişeze „tot ce merge la inima şi mintea poporului, tot ce se poate spune astfel încât lumea să-nțeleagă şi să guste, tot ce învață plăcând şi place învățând”. Deci, o revistă călăuzită de dictonul horațian: „omne tulit punctum qui miscuit utile dulci”. Din scrisorile pe care le trimite celor două Iulii, aflate la Paris, reiese că „tânăra pleiadă de poeți şi artişti de la *Revistă* a redeşteptat în mine de mult adormita inspirațiune, ş-apoi cu o energie pe care n-o înțeleg eu însumi”. Aceste rânduri provoacă o reacție violentă din partea soției sale, care considera că fantezia care l-a apucat de a face versuri este o încercare de a „reîntineri”, un capriciu de care ar face bine să se lase, deoarece „point de dentes, point de poésie, comme disait le vieux Corneille”. B. P. Hasdeu nu şi-a ascultat soția, ci a creat şi a promovat în „Revista nouă” cele mai de seamă poezii ale sale (*Aşteptând, Gaudeamus, Dumnezeu*), care vor intra în cuprinsul volumului său din 1897, *Sarcasm şi ideal*. Apariția „Revistei noi” coincide cu debutul bolii fiicei sale, Iulia Hasdeu, care este răpusă de ftizie la o vârstă fragedă (17 septembrie 1888). Nefericitul tată suportă cu greu lovitura sorții, şi de acum încolo „Revista nouă” va deveni un sanctuar spiritual pentru geniala Iulie, introducând frecvent în paginile publicației scrieri ale fiicei sale. B. P. Hasdeu cade într-un profund misticism şi încearcă, prin comunicațiuni spiritiste, să intre în legătură cu fiica sa. Din 1891 începe să publice în „Revista nouă” o serie de studii filosofico-spritiste, care vor alcătui volumul *Sic cogito*.

La „Revista" lui Hasdeu colabora o întreagă echipă. Barbu Şt. Delavrancea publica clasica sa nuvelă *Hagi Tudose*, care îi prilejuieşte „directorului" replica în versuri: *Multiplicamini*. Urmează şi alte nuvele şi schiţe: *Domnul Vucea, Bursierul, Neghiniţă, Irinel.* Al. Vlahuţă tipăreşte poezia *Linişte*, Veronica Micle, *Rime la un amic*, Traian Demetrescu, *Natură moartă*, toate de influenţă eminesciană. De altfel, în 15 iunie 1889, B. P. Hasdeu însuşi scrie un *Necrolog* la moartea lui M. Eminescu în care afirma că poetul a lăsat „versuri admirabile", „meritul lui cel covârşitor" este acela „de a fi introdus în poezia românească adevărata cugetare ca fond şi adevărata artă ca formă". În numărul următor, din 15 iulie 1889, Al. Vlahuţă publică *Amintiri despre Eminescu*. Chiar şi tânărul Nicolae Iorga tipăreşte aici primele lui versuri. Îşi amintea de bătrânelul cu ochi albaştri care-i mângâia pletele prea lungi şi-l sfătuia blând cu accentul său basarabenesc. Atmosfera de armonie din redacţia „Revistei noi" nu va dura prea mult, imprevizibilul Hasdeu, motivat sau pur şi simplu din senin, polemizând, în cunoscutele *Zacherline*, cu colaboratori ai săi (Al. Vlahuţă, Anton Bacalbaşa), cu C. Dobrogeanu-Gherea sau cu mai vechii săi adversari de la *Junimea*.

Scrutând activitatea globală de teorie, istorie şi critică literară, trebuie să observăm în primul rând că Bogdan Petriceicu Hasdeu nu a sintetizat o estetică coerentă în domeniul literaturii. El a emis unele păreri, uneori interesante, în articolele-program ale revistelor sale sau în prefaţa primului volum de *Poezii* din 1873. Restrângându-ne deliberat la textele reţinute în volumul de faţă, într-un prim text cu aspect programatic şi teoretic, intitulat *Literatura*, din „Foiţa de istorie şi literatură", tânărul redactor încearcă să aşeze poezia „între istorie şi religium". Poetul împrumută „de la istorie realitatea", înălţând-o apoi „la un grad de idealitate, deşi fără a ieşi din sfera lumească". Este invocat cvasinecunoscutul istoric polonez Joachim Lelewel. Comentatorii epocii totalitariste cu prelungiri oţioase până astăzi, conformându-se indicaţiilor ideologice, au văzut în cele câteva frânturi de frază o ilustrare a realismului militant şi critic al scriitorului. Totuşi, B. P. Hasdeu era un geniu romantic cu o anume mistică a poeziei, pe care el o va cultiva în creaţia sa filosofică de mai târziu. Încă din mensualul ieşean din 1860, care nu a durat decât cinci numere, redactorul spera să adune în jurul său nume importante ale momentului. Ceea ce nu va reuşi în „Foiţa..." va continua în următoarea revistă, „Din Moldova" („Lumina"), din 1862–1863. El izbutea să aducă în paginile noii reviste personalităţi de prim rang ale literaturii naţionale, precum Vasile Alecsandri şi Costache Negruzzi. Însă şi contribuţia sa literară va fi mult mai importantă. Publică un număr mare de poezii, „romanţul" *Duduca Mamuca* şi originalul foileton *Mişcarea literelor în Ieşi*. Din creaţia sa poetică, reţinem *Adevăratul poet*, *Testamentul poetului* şi *Idealul poetului*, invocate de critici pentru că ar conţine *in nuce* arta sa poetică. Cu o inspiraţie de sorginte romantică, el încearcă să se delimiteze de contemporani. Poetul este văzut demoniac, oscilând între *lut* şi *cer* (idealul absolut). Câteva sintagme („râs şi plâns" sau „nebun şi geniu") vor fi reluate, mai târziu, în alte poezii: *Amicului N. Nicoleanu, La casa de nebuni.* În

Adevăratul poet, imaginea rândunicii simbolizând moartea poetului va fi dezvoltată în poemul-recviem *Aşteptând*. Totuşi, cele trei poezii din periodicul „Lumina” nu au fost selectate pentru volumul din 1873. O explicaţie ar fi că ele ar fi prefigurat idei estetice de mai târziu, în placheta invocată dominantă fiind ceea ce poetul exprima în *Viersul*: „O poezie neagră, o poezie dură,/ O poezie de granit”.

Costache Negruzzi publica în trei numere ale revistei *Studiu asupra limbii române*. Cu toată preţuirea pe care o acorda autorului, tânărul redactor nu se putea abţine de la comentarii critice. Faţă de o propoziţie a venerabilului scriitor – „politica predominând, literatura amuţi” – el emitea, dintr-o perspectivă europeană, ideea contrară, după care „lipsa mişcării politice a căşunat mortăciunea literaturei”. Cu o asemenea viziune asupra relaţiei dintre politică şi literatură, ni se pare hazardată părerea că B. P. Hasdeu ar fi fost adeptul „autonomiei esteticului”, cu câţiva ani înaintea lui Titu Maiorescu. Dacă s-ar fi citit mai cu atenţie frântura de frază din programul revistei („ştiinţa şi literatura nefiind compatibile cu culori de partidă”), poate nu s-ar fi ajuns la entuziaste deformări privind un „maiorescianism înainte de Maiorescu”, pe care l-ar fi cultivat tânărul basarabean în urbea Iaşilor. Serialul *Mişcarea literelor în Ieşi*, pare alcătuit după modelul lui V. A. Urechia, care tocmai publicase în „Lumina” (nr.10/1863), articolul *Balmiş-balmoş de la Ieşi*. În nr. 12/1863, B. P. Hasdeu îşi începea foiletonul său, în care depăşeşte cu mult, prin întindere, conţinut de idei şi mai ales prin spirit, pe confratele mai vârstnic. Redactorul publicaţiei face o binevenită critică de întâmpinare. Ocupându-se cu precădere de poezie, datorită stagnării acestui gen, el încearcă a atrage atenţia tinerilor că în afară de talent e nevoie şi de un *studiu poetic* axat pe ideea poetică, graiul poetic şi efectul poetic. El înlătura cu vehemenţă falsele valori. Totodată, se străduia să restabilească o scară de valori adevărată, nesfiindu-se a ataca o personalitate a vremii: Gh Asachi. S-a arătat iritat de orgoliul acestuia de a se autodeclara „creatorul poeziei române”, „cel întâi poet în limba noastră”, „Omer al literaturii naţionale”. Autorul purcede la o severă analiză pe text şi, invocând pe Miron Costin, Dosoftei sau contemporanul Alecsandri, îl aşează la locul cuvenit în evoluţia literaturii noastre. Nici chiar pe Vasile Alecsandri nu-l cruţă atunci când vrea să-şi etaleze critica sa de direcţie. „D. Alecsandri e la noi părinte şi cap al poeziei naţionale, bazat pe studiul acelei poporane”, dar „un nou geniu” va găsi un nou câmp de afirmare, bunăoară în „poezia filosofică, în care să se răsfrângă nu entuziasmul religios, nu istoria trecutului, nu superficialitatea umoarei etc., ci sublimele profunditâţi ale metafizicii”. Unii comentatori au spus că-l prefigura pe Eminescu, el însă dădea glas propriilor aspiraţii. În ceea ce priveşte proza, ne surprinde, în foileton, invocarea „marelui Balzac”, cu acea „adevărată galerie de portrete de pre natură: *Cinonicii* (*Les Employés*)”. El găsea că şi „logofeţii români (vechi şi noi)” sunt interesanţi: „A adânci ş-a scoate la iveală acest ram zoologic este treaba unui profund observator”. În „Atenea României” cum era supranumit Iaşul, B. P. Hasdeu urmărea şi comenta toate manifestările culturale. Mergea la teatru şi dedica actriţelor sonete în foi volante, sau se pronunţa despre „producerea”

lui Gh. Asachi, *Petru Rareş*: „drama e tipografică, iar nu istorică". În prefaţa la tragedia sa, *Răposatul postelnic* (nr.6/1862), propunându-şi a contopi „maniera tragică a lui Sofocle" cu cea a lui Shakespeare, pentru a obţine o „manieră tragică specială", invocând pe Goethe cu *Götz von Berlichingen* sau *Egmont*, desfăşura o adevărată lecţie de educaţie estetică teatrală pentru contemporani. Până şi „prelecţiunile filosofice populare relative la familie şi educaţiune" (prima manifestare a *Junimii*), ţinute de Titu Maiorescu la Banca Moldovei erau anunţate cu întregul program, nu fără ironie şi calambururi licenţioase, cu privire la invitaţia specială adresată de conferenţiar damelor din Iaşi. Aceste aluzii fără perdea aveau oarecare bază, deoarece olimpianul Maiorescu nu se dădea în lături de la anume delicii sentimentale. Aşe se face că tocmai în aceşti ani i se deschide un proces de imoralitate. Martora principală era eleva Veronica Câmpan (după căsătorie Micle) de la Şcoala Centrală de Fete care se uitase pe gaura cheii de la cancelaria profesorilor. Gruparea lui Hasdeu de la „Lumina" devenea tot mai incomodă pentru noua societate, în formare, *Junimea*. La prima ocazie, prilejuită de procesul de presă intentat redactorului revistei „Lumina", pentru un pasaj din romanţul său, *Duduca Mamuca*, considerat de procuror à *la Paul de Kock*, contrar moralităţii publice. Deşi câştigă procesul, fiind dinainte destituit din învăţământ, în urma unor manevre oculte, în care va fi implicat însuşi Titu Maiorescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu îşi va suspenda revista şi se va muta la Bucureşti, lăsând câmp liber de afirmare noii *Junimi*. Este cunoscută celebra frază: începuturile *Junimii* se pierd în negura timpurilor. Pare o frumoasă figură de stil, dar ea ascunde sprijinul primit de la loja masonică Steaua României. S-au scris cărţi şi s-a probat cu documente apartenenţa principalilor corifei ai Junimii (Titu Maiorescu, P. P. Carp, Th. Rosetti, Vasile Pogor, Iacob Negruzzi ş.a.) la mişcarea francmasonică din Iaşi. De-abia târziu, a înţeles tânărul savant alungat din urbe dedesubturile noii mişcări. În consecinţă, orientarea şi obicetivele sale se vor schimba radical. Celebrul proces din 3–4 iunie 1863, primul proces de presă din istoria literaturii române, la care a luat parte „toată smântâna Ieşilor", i-a creat totuşi o popularitate imensă şi o aură de „victimă" care îl va propulsa în atmosfera culturală bucureşteană.

Profilul de critic şi istoric literar al lui Bogdan Petriceicu Hasdeu s-a conturat din fragmente. El nu a fost un statornic cronicar literar în înţelesul de azi al cuvântului. Abordările sale critice, ale fenomenului literar contemporan, sunt grupate în perioadele când el însuşi îşi realiza propria creaţie beletristică (1860–1872) şi apoi în perioada „Revistei noi". Atunci când preocupările sale sunt preponderent de natură ştiinţifică (istorie sau filologie), critica literară devine întâmplătoare. Trecând în revistă sumarul volumului de faţă, s-ar putea trage concluzia că B. P. Hasdeu nu avea capacitatea de a decela marile valori ale celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea. O asemenea judecată ar intra în sfera imposibilului, cunoscută fiind aria cunoştinţelor sale şi a numeroaselor referinţe la marii scriitori ai literaturii universale. Alegerea subiectelor „recenziilor" sale era în funcţie de cerinţele „satirei" (în „Aghiuţă" şi „Satyrul") sau de necesitatea

campaniilor sale de presă, politice sau ideologice, la rubrica „Bibliografia” din „Traian”. S-a observat corect de către critici că, de la descinderea în Bucureşti, în septembrie 1863, B. P. Hasdeu s-a abţinut de a ataca direct pe Titu Maiorescu. Dimpotrivă, el recenzează favorabil mai multe numere din „Convorbiri literare”, semnalând pozitiv prezenţa lui Titu Maiorescu. După blamarea sa, în articolul maiorescian, *Direcţia nouă în poezia şi proza română* (1871), B. P. Hasdeu îşi schimbă atitudinea faţă de junimişti în general şi de mentorul lor în special. Articolele sale capătă tot mai acuzat o tentă pamfletară sau voit zeflemitoare, în cunoscutele „păcăleli”. În încrâncenarea sa împotriva „direcţiei noi”, îi cade pradă şi M. Eminescu cu poezia *Noaptea*, deşi îl cunoscuse pe poet în sejurul bucureştean al acestuia, în 1868–1869, în trupa lui Mihail Pascaly, care îi pusese în scenă drama *Răzvan şi Vidra*, în care „sufleorul” interpretase chiar rolul Ciobanului. Demne de reţinut, din această perioadă, sunt cronicile teatrale hasdeene, în care îmbină observaţia estetică cu principiul moral. Din motive personale, el abordează, însă, şi drama *Martira inimei*, de „domnişoara” Constanţa Dunca. A curs multă cerneală pe tema neînţelegerii de către B. P. Hasdeu a geniului lui Mihai Eminescu. El a scris, însă, un *Necrolog*, unde aprecierea, în ciuda rezervelor, este evidentă. Polemica ulterioară cu revista „Vieaţa” sau articolul despre Gheorghe din Moldova – în care eronat îl credea un veritabil poet – sunt referinţe tehnice la versificaţia eminsecuană. Iar referatele sale negative la volumele prezentate de I. L. Caragiale la un premiu al Academiei Române, reflectau o poziţie tactică a savantului faţă de D. A. Sturdza, în plină controversă privind retragerea sprijinului pentru *Etymologicum Magnum Romaniae*. Părerea sa despre teatrul acestuia era denominaţiunea sa de „Molière al României” – în 1901, iar în acelaşi an, într-o şarjă satirică la adresa lui Caion, citim celebra frază: „Caragiale face onoare neamului românesc”. Nu în ultimul rând, consemnăm cuvântarea de la Ateneul Român, apărută în 1865, în broşură separată, cu titlul *Trei ovrei*, în care compară, analitic şi interdisciplinar, trei personaje celebre: „jupânul Shylock al lui Shakespeare, domnul Gobseck al lui Balzac şi jupânul Moise al lui Alecsandri”. Este primul studiu de literatură comparată din literatura română.

Personalitate plurivalentă, Bogdan Petriceicu Hasdeu s-a afirmat şi în domeniul filosofiei. Un prim text datează din perioada ieşeană (1863), pe care îl republică la Bucureşti, într-o broşură intitulată *Filosofia portretului lui Ţepeş. Schiţă iconografică*. Un desen al lui Vlad Ţepeş, descoperit de Engel alături de „ o veche istorioară săsească despre cruzimile acesti principe”, este interpretat „fiziognomic”. Descifrarea caracterului unui om după trăsăturile feţei e o practică foarte veche, pe care tânărul savant o consideră o „ştiinţă curat naturală”. Un alt text important hasdeean în domeniul filosofiei este publicat în 1872, în „Columna lui Traian”: *Materia, spiritul şi divinitatea. Pozitivism istoric*. Împletirea într-o personalitate a mai multor filoane filosofice de orientări diferite era, se pare, o obişnuinţă în epocă. Titu Maiorescu unea idealismul german cu pozitivismul lui Comte, iar Hasdeu, direcţii romantice, spiritualiste, cu o atitudine pozitivă, nu

pozitivistă – cum ținea el să precizeze – care se trăgea mai mult de la englezi (Buckle, în primul rând) decât din gândirea franceză. În periodicele vremii („Transacțiuni literare și științifice" sau „Revista contimporană"), o serie de tineri, precum Ștefan C. Michăilescu, D. A. Laurian și Anghel Demetriescu, se lasă seduși de principiile lui Auguste Comte, pe care încearcă să le unească cu materialismul büchnerian. O polemică politicoasă are loc între B. P. Hasdeu și Ștefan C. Michăilescu. Redactorul „Columnei lui Traian" reproduce în nr. 4/1873 articolul elevului său, *Viața după doctrina pozitivistă*, însoțit de o notiță critică. Tânărul său coleg îi răspunde printr-o scrisoare deschisă: *Epistolă adresată Domnului B. P. Hasdeu, redactorul „Columnei lui Traian"*. Incitat de sentența lui Hasdeu – cum că doctrina lui Büchner ar fi o „modă" – el atrage atenția savantului că materialismul și spiritualismul sunt vechi „ca și filosofia". Controversa iscată, cu ecou în epocă, scoate și mai mult în evidență rolul „divinității" în evoluția spirituală a omului. Cât privește lucrarea fundamentală a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, de peste douăzeci de ani, intitulată *Sic cogito* (1892), scrisă după moartea fiicei sale, se constituie într-o adevărată biblie a spiritologiei românești. Parcă pentru a se convinge de posibilitatea comunicării între cei vii și cei morți, el creează o doctrină numită „credință-știință", un fel de tehnică de inițiere pentru a stabili contacte cu cei de dincolo de mormânt. Primul care a operat cu cele învățate din informația enormă acumulată a fost Hasdeu însuși care organizează, la București și la Câmpina, ședințe spiritiste înconjurat de prieteni sau de simpli curioși. Cartea *Sic cogito* și practicile spiritiste au avut un enorm ecou în epocă. Relațiile cu *Junimea* se deteriorează definitiv, la Academia Română era privit cu suspiciune, iar ziarele satirice erau pline de articole răuvoitoare și de caricaturi ciudate. Ne stăruie în minte, ca un memento, cuvintele lui G. Călinescu din *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941): „Filosofia lui Hasdeu a fost ignorată cu suficiență, Maiorescu neadmițând alți filosofi afară de sine. Totuși istoricul nostru este un gânditor [...] *Sic cogito* [...] tratează despre Dumnezeu, Nemurire, Destăinuire (revelațiune) într-un spirit „materialist", mai bine zis panteistic, în sensul lui Giordano Bruno, citat, și al tuturor misticilor și idealiștilor germani".

Bogdan Petriceicu Hasdeu se înscrie într-o suită de personalități de seamă, mari scriitori și profeți culturali ai neamului românesc, cu o excepțională voință de creație, începând cu Dimitrie Cantemir, continuată, apoi, de Ioan Heliade Rădulescu, Alexandru Odobescu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Nicolae Iorga, G. Călinescu, Mircea Eliade.

Abstract

The article relates some of the cultural activities in which was involved B. P. Hasdeu, one of the Romanian encyclopaedic minds. He initiated the project of a National Library in Iași, but the authorities did not agree with this idea. He founded many publications with politic, literary and satiric profile. He is the first in Romanian culture who wrote a book chronicle and a study of comparative literature. After the death of his daughter, Hasdeu was more and more interested in spiritism.